

Светлана Слијепчевић Бјеливук • Марина Николић

РЕЧНИК КОВИДА
(тематски и асоцијативни)

Л И Н Г В И С Т И Ч К Е Е Д И Ц И Ј Е

Едиција МАЛИ РЕЧНИЦИ

Књига 10

Уредник

Зоран Колунџија

Рецензенти

др Ђорђе Оташевић

проф. др Радослава Трнавац

др Марина Спасојевић

др Иван Станковић

Светлана Слијепчевић Бјеливук
Марина Николић

РЕЧНИК КОВИДА

(ТЕМАТСКИ И АСОЦИЈАТИВНИ)

Институт за српски језик
САНУ

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РЕЧ АУТОРА

Књига под називом *Речник ковида (тематски и асоцијативни)* састоји се из два речника: један, у коме су пописане и описане речи и фразе у вези са темом ковида, и други, у коме су пописане вербалне асоцијације на стимулусе у вези са овом темом.

Речник ковида настао је као засебан пројекат Одсека за стандардни језик Института за српски језик САНУ. Идеји за настанак ових речника претходила су неколика истраживања у којима смо се бавили новим речима насталим у доба епидемије, као и јавним дискурсом у истом периоду.

Осим признатог лексиколога и лексикографа др Ђорђа Оташевића и лексикографа и морфолога др Марине Спасојевић, рецензентском тиму прикључен је и представник медицинске струке, др Иван Станковић, доктор медицинских наука, кардиолог, чиме смо задовољили један од најважнијих критеријума за писање доброг термилошког речника, а то је спој лингвистике и струке чија се терминологија описује, односно сарадња стручњака из области језика и стручњака из предметне области. Сугестије четвртог рецензента, проф. др Радославе Трнавац, биле су од немерљиве користи пре свега за асоцијативни део речника.

(I)

РЕЧНИК КОВИДА (ТЕМАТСКИ)

ПРЕДГОВОР

Пандемија ковида 19 изазвала је, а онда и наставила да узрокује, озбиљне потресе у целом свету, утицала је на ставове и понашање људи, на њихов свакодневни живот и свакодневне одлуке, па и на језике којима они говоре. Тиме је изнова потврђена фраза да се друштвене промене неминовно читавају и у језику. Језици су се новонасталој ситуацији прилагодили најпре и највише реорганизацијом својих лексичких система, и то на више начина: променом тематског фокуса дошло је до продора медицинске терминологије и специјалне лексице у медијски и јавни дискурс, а затим и до промене и/или проширења значења постојећих лексема, или пак настајањем нових речи, до тог момента нерегистрованих у систему, а онда и позајмљивањем.¹ Да је појава новог вируса и његово ширење утицало на промене у лексичким системима језика широм света, доказује велики број лингвистичких ра-

¹ О оваквом начину промена у речничком фонду језика пише и Радовановић: „Овакве се промене могу остварити, рецимо, појављивањем нових речи (пре свега таквих које раније у језику нису постојале јер није било потребе за њима, будући да нису постојали ни одговарајући појмови у искуству говорних представника тог језика, дакле ни у култури коју он заступа), али и мењањем значења постојећих речи” (Радовановић 2003: 124). Међутим, Радовановић говори о променама као резултату еволутивних процеса које супротставља револутивним, скоковитим, ми овде, с обзиром на друштвене околности и брзину ширења промена у речничком фонду, можемо пак истаћи да су речничке промене у периоду пандемије изненадне, нагле и драстичне, с тим што је питање њиховог опстанка дискутабилно.

дова који се баве језиком у доба пандемије² или научних скупова с таквом темом.³ У прилог овој тези иде и податак да три речника енглеског језика за реч 2020. године бирају неку из тематске групе пандемије: Merriam-Webster English Dictionary – pandemic, Collins English Dictionary – lockdown, Cambridge Dictionary – quarantine, а за реч 2021. године Merriam-Webster English Dictionary – vaccine, а Oxford Dictionary – vax.

Торн (2020а) издваја три нивоа развоја специфичног језика короне (при чему је фокус на лексици и жаргону):

1. медиализација речника (medicalisation of vocabulary) у јавном језику;
2. стварање нових речи и израза (rapid creation of neologisms) од стране појединаца;
3. институционални дискурс специфичан за представнике власти (government strategic slang).

Потпунија сазнања о односу између термина и процеса неологизације у доба пандемије изнела је група португалских

² О дискурсу у пандемији објављено је и неколико зборника на материјалима различитих језика, попут *Power, Media and the COVID-19 Pandemic, Framing Public Discourse* (ed. Price, Harbisher 2022), *Pandemic and Crisis Discourse, Communicating COVID-19 and Public Health Strategy* (ed. Musolf, Breeze, Kond, Vilar-Lluch 2022) и колективна монографија *Русский язык коронавирусной эпохи* (Буцева и др. 2021). Велики број истраживања од самог почетка пандемије усмерен је на неологизме (Alyeksueyeva et al. 2020; Katermina, Yachenko 2020; Bakhmat et al. 2021; Samigoullina 2021), те је чак и склована нова реч *coroneologist* како би се означио неологизам везан за пандемију ковида.

³ *Language in the corona crisis* (EFNIL, 30. септембар и 1. октобар 2020. године, Цавтат, онлајн), *Неологизми у 2020. г.: язык коронавирусной эпохи* (Институт лингвистических исследований РАН, Санкт-Петербург, 1–2. децембар 2020. године), *Друштво ујркос њандемији* (Српска академија наука и уметности, Огранак САНУ у Новом Саду, 21. јун 2021. године, Нови Сад), *3rd Globalex Workshop on Lexicography and Neology, 2021: Focus on Coronavirus-related Neologisms* (Leibniz-Institut für Deutsche Sprache, GWLN, 31. август 2021. године, Манхајм, онлајн), *Јавни јовор Ниша у условима њандемије ковид-19* (Огранак САНУ у Нишу, 18. новембар, онлајн) итд.

истраживача у реферату *Neoterm or neologism? A closer look at the determinologisation process*⁴. Наиме, они су приметили да, осим процеса терминологизације јавног дискурса (уплив медицинских термина) и детерминологизације кроз коју пролазе термини на путу ка општој лексици која доминира јавним дискурсом, нови термини (*неоџерм* – термин настао специјално за означавање неког посебног концепта) такође настају у процесу неологизације, као уосталом и друге речи настале у пандемији, а исто тако се касније и понашају: уклапају се у систем – на правописном, акценатском и граматичком плану и теже системности, развијају свој деривациони потенцијал, али и лексичке односе (на пример, *ковид* је настао из вишелексемне јединице *coronavirus disease 2019*, да би потом постао акроним *COVID-19*, затим је постао званичан назив болести *ковид 19*, па, када се довршио процес детерминологизације, само *ковид*, врло често употребљен као синоним речи *корона*, а на крају и творбени формант *ковид-*).

Заправо, дискурс пандемије од других типова дискурса раздваја нејасност и флуидност граница у једном лексичком континууму од неотермина преко термина до речи која припада општем лексичком фонду и свакодневном говору.

Овакви процеси у погледу лексики карактеристични су и за српски јавни дискурс у периоду пандемије, а разумљиви су и очекивани када се узме у обзир да су друштвени актери који конституишу јавни дискурс, имајући у виду (доминантну) тему, поред политичара постали и лекари, док су саопштења, изјаве, наступе, вести и сл. коментарисали рецепијенти, односно грађани, на друштвеним мрежама.

Запажене промене у лексичком систему српског језика биле су основна мотивација да се прикупе, попишу и опишу речи, спојеви и изрази који су обележили епидемију кови-

⁴ Доступно на <https://www.youtube.com/watch?v=ipFcfEhgcDk>.

да. У међувремену је више европских института направило и онлајн речнике нових речи и израза који су се појавили и/или проширили у овим језицима од проглашења пандемије. Међу њима се могу издвојити *Нови речник корона њангемиије* (нем. *Neuer Wortschatz rund um die Coronapandemie*) Института за немачки језик у Лајбницу (*Leibniz-Institut für Deutsche Sprache*)⁵ и *Појмовник коронавируса*⁶ Института за хрватски језик и језикословље. Руски лингвисти Института за лингвистичка истраживања РАН (Петроград) направили су посебан пројекат, који обухвата *Речник руској језика ејохе коронавируса* (рус. *Словарь русского языка коронавирусной эпохи*, 2021) и колективну монографију *Руски језик ејохе коронавируса* (рус. *Русский язык коронавирусной эпохи*, 2021), чему је претходила научна конференција *Неолојизми у 2020. љ.: језик у доба коронавируса* (рус. *Неологизмы 2020 г.: язык коронавирусной эпохи*), одржана у Институту лингвистичких истраживања РАН (у Петрограду) 1–2. децембра 2020. године.

Речник њојмова из њериода ејидемиије ковида настао је као засебан пројекат Одсека за стандардни језик Института за српски језик САНУ (електронска верзија),⁷ на основу ког је урађена допуњена и проширена верзија *Речник ковида*.⁸ Идеји за настанак ових речника претходила су неколика истраживања, у којима смо се бавили новим речима насталим у доба епидемиије, као и јавним дискурсом у истом периоду

⁵ На адреси <https://www.owid.de/docs/neo/listen/corona.jsp#>, приступљено 15. 10. 2020.

⁶ На адреси <https://jezik.hr/koronavirus/?slovo=d>, приступљено 16. 10. 2020.

⁷ Постављене на интернет страници Института за српски језик САНУ у децембру 2020. године: <http://www.isj.sanu.ac.rs/recnik-pojmova-iz-perioda-kovida/>.

⁸ Истраживање нових речи спроведено је уз подршку Фонда за науку Републике Србије, 7750183, Јавни дискурс у Републици Србији – PDRS.

(Слијепчевић Бјеливук, Николић 2021; Николић, Слијепчевић Бјеливук, Новокмет 2021). Определили смо се за тематски речник који ће окупити нове речи и изразе, али и познате речи и изразе из медицинске терминологије, који су постали фреквентни у српском јавном дискурсу под утицајем пандемије. Важно је истаћи чињеницу да одреднице у овом речнику нису истог нормативног ранга, те немају ни исти лексички статус – дакле, поред неологизама, јављају се и okazaционализи, поред термина, јављају се и колокације за које не можемо тврдити јесу ли okazaционалног карактера или не. О судбини сваке од ових лексема незахвално је говорити будући да ју је тешко предвидети – хоће ли лексеме претпостављеног okazaционалног карактера ступити у статус неологизма, као и хоће ли ова лексика временом застарети (пошто највише зависи од друштвених околности). Такође, вреди истаћи да је у питању речник диференцијалног типа – дата су значења и потврде за тематски ограничену употребу. Примера ради, *ексџоненцијални расџ* израз је који се употребљава и у математици (статици) и у епидемиологији, а овде је дато само његово значење у другој области. Лексема *врхунац* заједничка је именица у општој употреби, али у овом речнику обрађена је на следећи начин:

врхунац м највиши ниво који се огледа у највећем броју новозаражених особа у току једног дана; пик; исп. талас.

При изради речника, држали смо се тематског критеријума, као и циљева: (1) дати дефиниције које ће бити доступне широј јавности (те тиме олакшати разумевање реципијентима јавног дискурса, али и учесницима у њему) (2) дати правописне препоруке за нове појаве; (3) забележити лексичке и правописне појаве и промене индуковане пандемијом (о свим овим темама даћемо детаљније објашњење у наставку).

КОРПУС

У речнику има око четири стотине одредница и превасходно припадају јавном дискурсу српског језика – појављивале су се у новинским текстовима и телевизијским емисијама, на порталима и друштвеним мрежама, у разговорном језику. Грађа за речник ексцерпирана је из медија, електронских и штампаних, али и са интернета – у обзир су ушли коментари на новинске чланке или емисије, текстови са сајтова различитих намена, као и објаве на најраспрострањенијим друштвеним мрежама, најчешће на Твитеру. Извори нису смели бити старији од почетка 2020. године, када се вирус појавио у свету, односно од 6. марта 2020. године, када је званично у Србији забележен први случај особе заражене вирусом SARS-CoV-2, а примери употребе морали су задовољити тематски критеријум. Наиме, тема је морала бити у вези са епидемијом и њеним пратећим појавама. Примери су за електронску верзију скупљани мануелно: један део забележен је на основу дневника на националним телевизијама, тематских и забавних емисија (Тема, 24 минута, Око магазин, Утисак недеље) и Јутјуб снимка Конференција за штампу Кризног штаба, а затим и претрагом на претраживачу Гугл. При изради допуњеног, штампаног издања, коришћени су и електронски корпуси. Други, највећи, део текстова прикупљан је аутоматски према задатим кључним речима (ковид, корона, коронавирус, вакцина, вакцинација, омикрон, имунизација, Т-хелије, Кризни штаб) на два платформама: BigBoxData и Sketch Engine. Прва платформа омогућава прикупљање коментара и дискусија са друштвених мрежа Твитер и Фејсбук на текстове објављене на званичним страницама портала Политика, Вечерње новости, Блиц, Данас, Информер, Интернет портал РТС-а и Б92, односно на основу задатих речи путем хештега на Твитеру; док друга платформа омогућава избор тачно одређених сајтова са

којих се прикупљају подаци. За ову прилику ручно су означени сајтови који су послужили као извори за прикупљање текстова о пандемији.⁹ На платформи BigBoxData прикупљено је 54.546 јединица (при чему се као јединице рачунају и текстови и коментари у којима се појављују задате кључне речи), док је на платформи Sketch Engine израђен корпус Ковид, који садржи 950.462 речи.¹⁰

РЕЧНИЧКИ ЧЛАНАК

Када је реч о микроструктури речника, одредница је акцентована, а граматичке информације дају се индиректно и директно одговарајућим квалификаторима, након чега следе дефиниције и примери употребе са изворима.

Вишечлане одреднице немају граматичке информације, већ само стилске и/или нормативне.

имунолошка реакција мед. имун. одговор имунитета на антигене стварањем антитела; имуни одговор, имунолошки одговор; исп. антитело, антиген, имуни систем, имуни одговор, цитокинска олуја.

Примери се наводе оригиналним писмом и графијом. Опредељење за такав поступак показује и стање графије и ортографије у писаном јавном дискурсу, као и у комуникацији

⁹ Текстови су прикупљени са следећих сајтова: covid19.rs, rts.rs, rtv.rs, b92.rs, bbc.com, danas.rs, dw.com, ekinika.rs, espreso.rs, euronews.rs, glas-javnosti.rs, glasamerike.rs, nedeljnik.rs, navidiku.rs, nezavisne.rs, republika.rs, slobodnaevropa.org, srbijadanas.rs, srbija.gov.rs, blic.rs, kurir.rs, vrbasmedia.rs, 021.rs, alo.rs, beta.rs, mfa.gov.rs, informer.rs, glassumadije.rs, telegraf.rs, rs.n1info.com.

¹⁰ Пандемија је изазвала и прављење посебних корпуса, како би се прикупиле и идентификовале (нове) речи у вези с коронавирусом. Углавном су рађени у већим лексикографским центрима, нпр. Оксфорд, али има и мањих корпуса индивидуалних аутора.

на мрежама и сл. При навођењу примера, како би се разликовао наслов од текста, коришћена је коса црта.

Antivakcionalisti / Antivakcionalisti su kroz udruženje Živim za Srbiju, bili i učesnici parlamentarnih izbora u junu 2020. U koaliciji sa krajnje desničarskom i antimigrantskom grupom Levijatan, antivakcionalisti su osvojili 0,70 odsto glasova, u brojevima – 22.691 (danars.rs, 10. 4. 2021).

Примери су само изузетно скраћивани и то је означено [...]. Циљ је био приказати што шири контекст како би остало сведочанство о односима говорника према новим појавама, али и како би представљена грађа евентуално могла послужити за даља истраживања:

антиваксерка ж женска особа антиваксер; супр. ваксерка.

Ковид 19, теорије завере и вакцине: „Како сам престала да будем антиваксерка” (bbc.com, 8. 11. 2021); Napominjemo da dr Jovana Stojković nije antivakserka, niti antivakser, već se bori za pravo na slobodan izbor prilikom bilo koje medicinske mere, pa i vakcinacije. Dr Jovana Stojković se od 2015. godine bori za ustavno pravo svakog pojedinca da se pita o svom telesnom integritetu (danars.rs, 22. 10. 2021); Министарство одбране Аустрије отпустило „антиваксерку” / Министарство одбране Аустрије отпустило је једну припадницу аустријске војске пошто је учествовала на протестима антиваксера и ширила теорије завере, позивала на отпор епидемиолошким мерама (politika.rs, 22. 10. 2021); Zorannah je prvo bila antivakserka: Ipak je primila vakcinu, pa pokazala i potvrdi (telegraf.rs, 12. 10. 2021); Тужила лекаре што је нису лечили ивермектином: Антиваксерка преминула од короне после 12 недеља у болници (novosti.rs, 18. 11. 2021).

Све одреднице су акцентоване, а акценатски дублети дати су у загради. У случајевима где постоји синоним (или дели-

мични синоним), он је дат након семантичке дефиниције, у продужетку, одвојен тачком и запетом онда када постоји као засебна одредница у речнику, а запетом када није обрађен као засебна одредница:

вирулентност (вирулентност) ж мед. биол. способност заразних микроорганизама да изазову болест, заразност; вируленција.

Na početku epidemije koronavirusa uglavnom su, podseća, bili slučajevi sa težom kliničkom slikom, a kako vreme odmiče, sve češće su blage kliničke slike, ima čak i asimptomatskih slučajeva. To znači da je virulentnost SARS-KoV-2 oslabila (rts.rs, 19. 5. 2020); Kazao je da je utisak da se virulentnost oslabila, odnosno sposobnost virusa da izazove bolest (beta.rs, 15. 4. 2020); Nadanja da će toplo vreme i ultravioletno zračenje ublažiti virulentnost virusa pokazala su se preteranim (021.rs, 7. 7. 2020).

Наведени су синонимима за које постоји потврда у грађи. Међутим, нису све речи наведене у синонимском низу посебно обрађене у самом речнику, из разлога економичности. Овај речник садржи речи, изразе и спојеве који су фреквентни у српском јавном дискурсу, а поједине синонимске варијанте нису биле у широкој употреби.

Уколико реч има више различитих значења, она су одвојено редним бројем. На исти начин, а након навођења значења, наведени су и примери:

епидемија ж 1. мед. заразна болест која се веома брзо шири и захвата велики број становника у некој области, пошаст. 2. брзо ширење неке појаве или догађаја.

1. Koronavirus u brojkama: Najznačajniji podaci o epidemiji covid-19 u Srbiji / Epidemija koronavirusa u Srbiji proglašena je 19. marta 2020. godine, trinaest dana nakon što je otkriven prvi slučaj zaraze u našoj zemlji, dok je prva

žrtva smrtonosnog virusa registrovana 20. marta (rs.n1info.com, 6. 12. 2020); EPIDEMIJE OD TROJE I ŠPANSKE GROZNICE DO KORONA VIRUSA (slobodnaevropa.org); Epidemija koronavirusa ne jenjava / VUHAN – Posle nekoliko dana u kojima je zabeležen pad broja novoobolelih od korona virusa, danas je saopšteno da je epidemija ponovo uzela maha i u protekla 24 sata registrovano je 3.399 novih slučajeva (rtv.rs, 8. 2. 2020).

2. Епидемија лажних вести / У Нишу се данима плаширају непроверене информације о оболелима у здравственим установама и институцијама социјалне и дечје заштите (politika.rs, 30. 11. 2020); Poruka vladike bačkog Irineja sa vaskršnje liturgije: Duhovna epidemija zla opasnija je od virusa / Svi mogući virusi, zaraze i epidemije su opasnost, ali najveća opasnost su duhovne epidemije zla – poručio je vladika bački (novosti.rs, 19. 4. 2020). Serijal „Epidemija tajni” – kako se Srbija bori protiv koronavirusa (rs.n1info.com, 2. 11. 2020).

Хомоними су навођени као засебне одреднице:¹¹

кара̀нтѝнка¹ ж колокв. пеј. особа женског пола у карантину узрокованом епидемијом.

кара̀нтѝнка² ж колокв. фризура настала у кућним условима, резултат шишања од стране неког од укућана или само сталног шишања.

Ускомедицински изрази обележени су квалификатором мед., а коришћен је и квалификатор биол. тамо где су појмови

¹¹ Посебно смо водили рачуна о томе да ли је у оваквим случајевима реч о хомонимији или полисемији. У конкретним примерима, одлучили смо се за навођење хомонима, јер су у питању различити типови творбеног наставка: у првом случају суфикс -ка је моциони суфикс, а у другом жаргонски.

потичали из области биологије, имун. за појмове из имунологије, епид. за појмове из епидемиологије и сл. Шири списак скраћеница дат је након Предговора. Водили смо рачуна о критеријуму општости одређеног термина, те се тако речи које истовремено припадају и општем фонду и медицинској терминологији нису додатно маркирале.¹² Квалификатор жарг.(он) коришћен је у значењу стручног жаргона (жаргона одређене струке, нпр. *клиничар* мед. жарг. итд.), док је квалификатор колокв.(ијално) коришћен за означавање разговорног жаргона.

ПРАВОПИСНИ АСПЕКТ

Формирање одредница у складу је са правописном нормом српског језика (посебно питања састављеног и растављеног писања), иако је на почетку било проблема око одабира начина писања лексичких јединица са препозитивном детерминативном компонентом (Николић, Слијепчевић Бјеливук, Новокмет 2021: 372–373).

Правописни проблеми при бележењу нових речи у вези са темом ковида већ су обрађивани на материјалу српског језика (Ђордан, Марић Месаровић 2020, Јовановић 2020, Марковић 2021). Као прво питање, издвојило се питање писања назива самог вируса. Правописна варијантност била је очекивана због недовољне адаптираности страних речи у језику, али и због тога што у српском језику немамо велику заступљеност

¹² Држећи се становишта које износи Даринка Гортан Премк да термини припадају и општем и специфичном лексичком фонду, те да се специфичност односи на тип семантичког садржаја, издвајали смо сва три типа термилошких јединица: термине који опстају у затвореном терминсистему (али су под утицајем пандемије доспели у јавни дискурс); термине који су само једна од реализација у полисемантичкој структури неке лексеме, као и лексеме које функционишу и као речи општег фонда и као термини (Гортан Премк 2004: 123–124)

и фреквентност скраћеница, нарочито не оних насталих од комбинације речи и броја. Корпус бележи следеће форме: COVID-19, COVID 19, Covid-19, Covid 19, Covid¹³, Kovid-19, Kovid 19, Kovid, kovid-19, kovid 19, kovid.

Узимајући у обзир досадашњу праксу при таксономији вируса,¹⁴ која потврђује поштовање правописних начела, при изради *Речника њојмова из њериода ковида* одлучили смо се за састављено писање за име вируса из породице коронавируса.¹⁵ Међутим, шароликост корпуса показала је не само неусаглашеност у погледу писања већ и низ лексичкосемантичких промена. Примера ради, корпус бележи коронавирус у 430 примера, корона вирус у 1.271, а вирус корона у свега 178.

Први критеријум за раздвајање полусложеничког од састављеног писања, критеријум несамосталности једне или обеју саставница (в. Правопис српског језика, т. 82), у јединицама које почињу елементом *корона* додатно усложњава проблем због тога што се првобитни везани елемент *корона*-из лексеме коронавируси (назив за породицу вируса) осамосталио у значењу имена новог вируса (вирус корона, како се и препоручује Одлуком Одбора за стандардизацију српског језика), па на послетку и болести коју изазива, а затим почео да гради везе с другим самосталним елементима, лексемама попут време, режим, мере, пресек итд.

Наиме, формант *корона* осамосталио се у разговорном дискурсу у значењу болести која носи назив ковид 19, а затим је, ступајући у различите везе са другим речима (најчешће именицама), добио и детерминативну улогу. Исти процес по-

¹³ Овакве варијанте забележили су и лексикографи Оксфордског речника, а ове и наредне и руски лексикографи Института РАН.

¹⁴ *Adenoviridae* у српском аденовируси, према томе, било би и *Coronaviridae* у српском коронавируси (за означавање читаве породице).

¹⁵ Међународни комитет за таксономију вируса у међувремену је верификовао облик коронавирус.